

PAUL AMBUR

**EESTI
ARSTIDE EKSLIIBRISTEST**

T A R T U — 1 9 4 3

PAUL AMBUR

EESTI ARSTIDE EKSLIBRISTEST

T A R T U — 1 9 4 3

Eesti arstide eksliibrimest.

Paul Ambur.

(16 joonisega erilehtedel.)

Juba XIV sajandi keskelt alates tähistavad Euroopa kultuuripiirkonda kuuluvad raamatusõbrad oma raamat-omandit kunstipärase eksliibrisega. Esimene teadaolev käsitsi maalitud eksliibris on pärit aastast 1353 ja kannab kirja „*Iste liber est sanctae Margarethae in Osterhoven*“¹. Vanimad trükitud eksliibrised on aga pärit aastast 1470. Sellest aastast teatakse kolme eksliibrist: munk Hildebrand B r a n d e n b u r g'i, junkur Wilhelm von Z e l l'i ja kaplan Hans Iglar K n a b e n s - b e r g'i² oma. Vanimaks eksliibriseks maailmas peetakse aga Egiptusest papüüruste kastist leitud sinise kirjaga fajanssplaadikest, mis on pärit umbes aastast 1400 enne meie ajaarvamise algust³. Eesti maa-alal tarvitatud vanimaiks eksliibristeks peetakse Tallinna magistraadi ja Oleviste kiriku eksliibrist, mis on pärit XVII sajandist⁴. Vanimaks arsti eksliibriseks tuleb pidada Viini astronoomi ja ihuarsti magister Georg V a n n s s t e l l e r'i eksliibrist aastast 1516⁵.

Alates XVI sajandist on eksliibriste levik ja tarvitusele võtmine raamatusõprade seas üldisemaks muutunud. Selle asemel et kirjutada raamatu tiitlile oma nimi või lüüa pitsati jäl-

¹ Emanuel Sticckelberger: Das Exlibris (Bibliothek-zeichen) in der Schweiz und in Deutschland. Verlag von Helbing & Lichtenhahn (vorm. Reich-Detloff), Basel, 1904. Lk. 24.

² K. E. Graf zu Leiningen-Westerburg: Deutsche und Oesterreichische Bibliothekzeichen Exlibris. Julius Hoffmann Verlag, Stuttgart 1901. Lk. 101.

³ Emanuel Sticckelberger: Vt. 1. Lk. 13.

⁴ Hugo Peets: Mõnda eksliibrisest. Tallinn 1937. Lk. 18.

⁵ K. E. Graf zu Leiningen-Westerburg: Vt. 2. Lk. 132.

jend, kleebitakse omandi märkimiseks raamatu esikaanele kunstipärane eksliibris.

Mis on siis õieti eksliibris?

„*Ex libris*“ on ladinakeelne sõna, mis tähendab tõlkes „raamatuist“, „raamatute hulgast“.

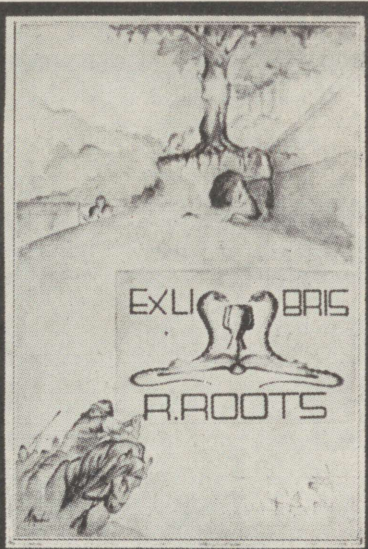
N. N. ex libris tähendab, et see raamat on üks *N. N.* raamatute hulgast. Eesti keelde on see tõlgitud sõnaga „raamatuviit“. Eksliibris on raamatu omandimärgis, mis peab kaitsma raamatut varguse eest ning igal pool, kuhu raamat satub, näitama, kellele see raamat kuulub.

Eesti Entsüklopeedia annab eksliibrise kohta järgmise seletuse: „Eksliibris (lad.) e. raamatuviit, raamatu omandimärgis. Raamatu sisemisele kaanele kleebitav erileheke, etikett, mis kannab puulõike, vaskuurendi või kivi-trüki abil paljundatud, tihti allegoorilist joonistist, vappi või kirja (omaniku nimi, selle initsiaalid või monogramm), alates sõnaga *ex libris* („raamatuist“)⁶.

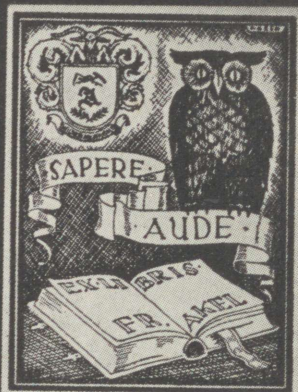
See määrang on aga üldiselt liiga kitsas, esijoones just paljundustehnikate loetelu suhtes, milledest on määratud ainult paremad ja originaalkunstiteostele lähedasemad, kõrgemad tehnikad. Enamik meie ja ka teiste maade eksliibriseid on aga viimasel ajal paljundatud sulejooniste järgi klišeetehnikas. Raamatusõpradel tuleks eelistada just kõrgemaid tehnikaid, mis annab eksliibrisele suurema kunstiväärtuse, nagu vaskuurend, ofort, mezzotinto jne., ning on ühtlasi igale raamatukogule ka väärtuslikumaks ehteks.

Teiseks tuleks Eesti Entsüklopeedia määrangut laiendada veel kirjade osas. Ladinakeelse termini „*ex libris*“ võib väga hästi asendada eestikeelsega, kuigi meil seda seni on tehtud võrdlemisi tagasihoidlikult. Viimasel ajal kohtame siiski sageli „*N. N. raamat*“, „*N. N. raamatukogust*“ või „*Minu raamat N. N.*“. Need kirjad on samaväärsed ladinakeelse *ex libris*'ega ning omakultuuri seisukohalt võib neid kõigiti soo-

⁶ Eesti Entsüklopeedia, II köide. K/Ü. „Loodus“, Tartu, (1933), veerg 914.

Eesti arstide eksliibriseid.

Eesti arstide eksliibriseid.

vitada. Eesti arstid pole aga oma eksliibristel seni seda võimalust veel kasutanud.

Eesti eksliibrised on üldse ja eriti veel üksikute kutsealade järgi alles täielikult uurimata. Käesolevate ridade kirjutajal koostamisel oleva eesti eksliibriste kataloogi ja ülevaate järgi oli 1. I 1943 eesti eksliibriseid 901. Omanikkude elukutsete järgi eksliibristest ülevaate saamiseks on käesolev kirjutus alles esimene katse, mistõttu see võib olla väga lünklik nagu koostatav üldkataloog, milles võib mõningaid eksliibriseid puududa, sest eksliibriste kogumist pole meil võetud kuigi süstemaatiliselt ega teadlikult. Selle ülesande kunsti-ega kultuuriloolist väärtust pole meil osatud veel õieti hinnata.

Arstil kui praktilisel isikul, kes hoiab käes elu ja surma piiri läbilõikavat vahedat nuga, kes seisab igal ajal oma kaaskodanikkude teenistuses, pole palju aega ilumeele arendamiseks. Nende seas leidub aga siiski rohkesti raamatuseõpru, kes peale oma eriala teoste tunnevad huvi ka kirjanduse vastu üldiselt ning omavad isiklikke raamatukogusid. Neid aga, kes oma raamatud on kaunistanud kunstipärase eksliibrisega, on vähe. Seetõttu on meie arstide eksliibrised ka alles kujunemise algastmel. Mõnesajast arstist on eksliibrise omanikke alles alla paarikümne. Käesolevate ridade kirjutajal on korda läinud eesti eksliibriste üldkataloogi koostamisel kindlaks teha 18 arsti eksliibrise, millega seltsib veel kunstnik Kristjan Raud'i poolt vabalt leiutatud nimel loodud dr. med. Arno Mets'a Räpinas eksliibrise. 18 tegelikust arsti eksliibrisest kuulub kaks ühele isikule. Nii on faktiliselt 17 arsti eksliibrise omanikud.

Mainitud 19 eksliibrise on loodud 14 eri kunstniku poolt, enamikus kõik sulejoonistustena. Nii on nendest 19 eksliibrisest paljundatud klišeetehnikas 14, puugravüüris 3, ofordis 1 ja ofsetis 1 eksliibrise. Peale ühe on nende autorid kõik meie tunnustatud ja tuntud kunstnikud ning graafikud, kes on tuntud ka eksliibrise loojatena. Nii on arstid seni oma raamatuviida kujundamise usaldanud võimeliste jõudude kätte.

Arstide eksliibriste loomises on kõige viljakam olnud 1938. aasta, mil on valminud 5 eksliibrist. Üldiselt seni kõige viljakamal eesti eksliibrise loomise aastal — 1940, mil loodi 160 eksliibrist, on saanud eksliibrise omanikuks kolm eesti arsti. Arstide eksliibriste üldise vähesuse tõttu pole saanud veel välja kujuneda mingit maneerit, mis vajutaks nendele omaniku elukutse pitseri.

Kahjuks pole käesolevate ridade kirjutajal olnud võimalust näha meie esimesi arstide eksliibriseid, mis on loonud kunstnik Richard K i v i t 1921. aastal dr. H. K a l l a s'ele ja dr. W. E r l e m a n'ile. Mõlemad arstid on ühes oma eksliibristega Eestist lahkunud ning nende raamatuviitu pole jäänud ka meie eksliibriste kogujate kätte. Kunstniku arhiiv aga hävis 1941. a. Tartu suures tulikahjus.

Kunstnikult saadud andmetel kujutanud dr. E r l e m a n'i eksliibris surnupealuud lugemas läbi suurte prillide paksu raamatut ja dr. K a l l a s'e raamatuviidal istunud surm haua, voldiline mantel ümber.

Need kaks esimest pääsukest ei too veel kevadet. Mõõdub enne viisteistkümmend aastat, kui luuakse jälle üks arsti eksliibris. 1936. aastal loob graafik Hando M u g a s'to kahevärvilises puugravüüris eksliibrise prof. Aadu L ü ü s'ile. Selle motiiv on võetud omaniku mineviku meenutustest ega ole kuidagi ühenduses omaniku elukutsega. Eksliibrisel on kujutatud kari söömas aasal päikeseloojangu ajal. Selle pildi kohale on õhku asetatud eksliibrise omanik istuma koos oma truuga seltsilise koeraga jässaka tamme alla. Nii koosneb eksliibris kahest pildist, mis on ühendatud omaniku nime kandva valge paelaga.

1937. aastal Ott K a n g i l a s'ki loodud prof. Herbert N o r m a n'i eksliibris on samuti üldmotiiviline, kujutades üksikut jässakat mäندی, ega tuleta millegagi meelde omaniku elukutset. Teised sellel aastal loodud arstide eksliibriste motiivid on aga tuletatud omanikkude elukutsest. Kunstnik Gustav M o o t s'e loodud dr. A. M e r e n'd'i eksliibrisel hõljab tiibadega kolp mere kohal. M. N a b e r'i loodud dr.

R. R o o t s'i eksliibrisel istuvad keskel avatud raamatul karika ääres kaks madu ning tilgutavad karikasse mürki. Samal eksliibrisel näeme veel maastikku suure puuga, mille juurte alt paistab koopa ava, mille ees seisab üks ja istub teine inimene. Alt vasemalt nurgast tormavad esile muistsed eesti ratsanikud. Nii on asjaarmastuslikult sellesse eksliibrisesse tahetud mahutada omaniku elukutse sümbolid ja võib-olla muistseid perekonnapärimusi või eriharrastusi.

Sootuks eriliselt tuleb vaadata samal aastal loodud Kr. R a u d'i olematu arsti dr. med. Arno M e t s'a eksliibrisele, milles on kasutatud mao ja kotka motiivi. Seal on kotkas haaranud mao oma võimsate küünte vahele, mis väga meenutavad inimsõrmi. Et seda motiivi on kasutatud sümboolselt arsti raamatuviidal, siis tekib küsimus, kas autor pole siin kotkaga sümboliseerinud haigusi, mis oma võimsate küüntega haaravad inimest kui ussikest. Sellele oletusele võiks tuge otsida eesti mütoloogiast, kus kotkast tuntakse kurja linnuna, või on koguni kotkaks moondunud lapi nõid isiklikult, kes alati külvab haigusi ⁷. Madu seevastu tunneb aga eesti mütoloogia inimestesõbralikuna, vaenuliku maa mürgi hävitajana ja sageli inimese lähema elukaaslasena, nagu teab tõendada M. J. E i s e n ⁸. Samuti annavad maod rahvale ka mitmel kujul arstimeid ⁹. Nii on rahva muinasusu taustal Kr. R a u d'i loodud sümboolne arsti eksliibris tõlgendatav teisiti, kui seda lubaksid tänapäeva ristiusu-dogmadest läbiimbunud arvamused, ning ühtlasi ka näide, kuidas raamatuviitade motiive saaks ammutada meie oma rahva vaimsetest varasalvedest ja tuua mitmekesisust rahvusvahelisse elukutse- ja ametisümbolikkasse.

1938. aastal on loodud Peet A r e n'i dr. Fr. A k e l'i, Ott K a n g i l a s k i, dr. Evald S a a r s e, Lydia M e y, dr. Selma

⁷ M. J. E i s e n: Eesti vana usk. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartus 1926. Lk. 259 jj.

⁸ Sealsamas, lk. 238.

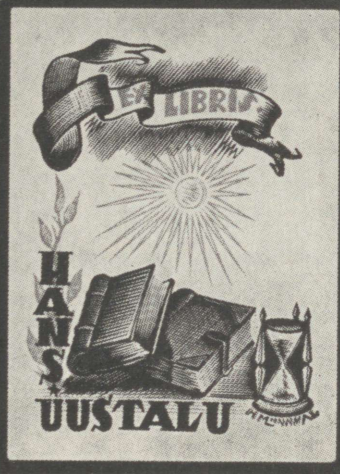
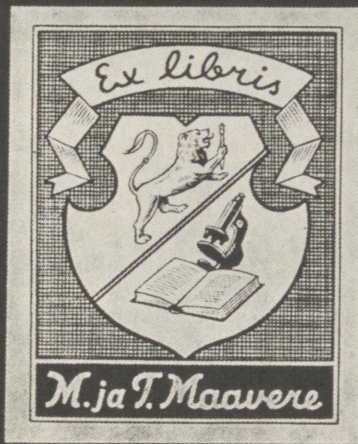
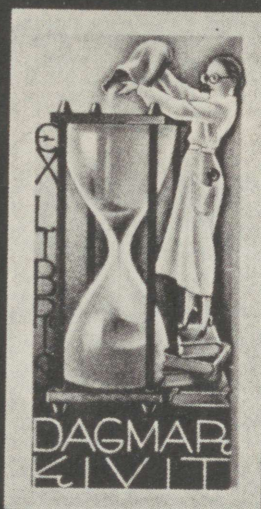
⁹ Sealsamas, lk. 244.

Veisserik'u ja A. Põllusaar'e dr. E. R. Bernakoff'i eksliibris. Nendest P. Aren'i töö kujutab tavalist avatud raamatu ja öökulli motiivi, millele on lisatud vasemale üles nurka vapp, mille kilbile A-tähe peale on asetatud ristamis vihat, reha ja sirp. Kilbi peal ilustuste keskele on asetatud suurte sarvede ja kõrvadega sokupea. Eksliibrise omapärasuseks on ladinakeele moto „Sapere aude“, mis on asetatud valgele lainelisele paelale, millel istub öökull. Dr. Bernakoff'i eksliibrisele on asetatud kolmeharuline küünlajalg, põlevate küünaltega, dr. Veisserik'u raamatuviidal sammub alasti laps vastu päikesele. Kõik need on väga üldmotiivilised kujutised ega reeda millegagi omaniku elukutset.

Selle aasta huvitavamaks arsti eksliibriseks on kahtlemata Ott Kangilaski loodud dr. Evald Saarse eksliibris, mille vasemal servas nelja näoga on manatud headuse ja kurjuse astmed sarvikust kuni jumalani, kusjuures sarvik asub all ja jumal üleval ning nende vahel ingel ja inimene. Nägudest vasemale on paksule raamatule asetatud küünlajalg põleva küünlaga ja nende kõrvale veeklaas. Eksliibrise kujutis on sümboolne ning sügavamõtteline ja laseb end mitmeti tõlgendada. Samuti on ka tehniline väljatöötus viimistletud, mistõttu seda võib pidada üheks õnnestunumaks eesti arsti eksliibriseks.

1939. aastast on pärit ainult V. Aleksjevi loodud dr. T. Mavere eksliibris, mis oli tal abikaasaga ühine. Sellel on kujutatud põiki kolmeks jaotatud vapikilp, millest ülemisele on mehe elukutse sümbolina asetatud lõvi valitsuskepig ja alla arsti sümbolina avatud raamat mikroskoobiga.

1940. aastal loodud kolmel arsti eksliibrisel on kõigil nende omanikkude elukutse sümbolid. R. Kivi'ti loodud dr. Dagmar Kivi'ti ja H. Mugasto - A. Laigo loodud dr. Hans Uustalu eksliibrisel esineb mõlemal liivakell. D. Kivi'ti eksliibrisel valab arstikitlis daam, kes on astunud kõrgele raamatuvirnale, suurde liivakella kotist liiva, pikendades seega liivakella aja jooksu ehk sümboolselt inimese eluiga. H. Uustalu eksliibrisel asetseb liivakell päikesepaistel kahe

Eesti arstide eksliibriseid.

Eesti arstide eksliibriseid.

raamatu kõrval. Viimane eksliibris on selletõttu omapärane, et selle autoriks on kaks meie tuntumat graafikut ja eksliibrisemeistrit. Hando M u g a s t o lõi 1937. aastal kavandi, kuid ei jõudnud enam enne surma seda puusse lõigata. 1940. aastal täiendas kavandit Arkadio L a i g o ning graveeris selle ühtlasi ka puusse. Eksliibris kannab mõlema kunstniku signatuuri. Samal aastal Gustav M o o t s e loodud dr. J. V a r e s'e (Viljandis) eksliibris haarab nii omaniku elukutset kui ka nime ja võib-olla veel ka erihuviala sümboolikat. Sellel on kujutatud põiki kolmeks jaotatud vapikilp krooniga ülal. Kilbi päsele on asetatud viljapea, keskmikku vares nime sümbolina ja jalamile mürgikarikas maoga ametisümbolina. Vapikilbi ümber on asetatud tammelehed tõrudega ning alla ja üles paelad kirjadega.

1942. aastal Arkadio L a i g o loodud dr. Leonid V o l m e r'i ja P. A. V i h v e l i n'i loodud dr. Alice P a o m e e s'i eksliibrise motiivid on mõlemad ammutatud nende omanikude elukutsest. Dr. P a o m e e s'i eksliibrisel surm sirvib oma sõrmedega suurt raamatut, mille kõrval liivakell autori signatuuriga. Skeletist on antud huvitavalt ainult keskosa lõige.

Dr. Leonid V o l m e r'i eksliibrise motiiv on huvitav ja ka uudne. Pole seda kohanud ka ühelgi välismaisel eksliibrisel. Arstikitlis mees aitab kokkulangenud haiget, kes hoiab käes liivakella. Siin on antud otse, ilma sümbolita, arsti inimest-abistav tegevus. Arsti ja haige üle laotab õhus hõljuv tervisejumalanna paela, mille pealkirjaks „EX LIBRIS“. Nii on see raamatuviit ühtlasi ka sügavalt sümboolne ja mõtterikas. Arst ammutab oma abistava jõu tervisejumalannalt raamatute kaudu.

1943. aastal on seniolevatel andmetel loodud ainult Juhan K a n g i l a s k i dr. A. M e r e n d'i eksliibris. Omaniku nime illustratsioonina kujutab see kivist merekallast üksiku tuules looka paindunud jässaka puuga, mille juurteni ulatub valge vahune laine.

Dr. A. Merend omab seega kaks eksliibrist, kõik teised arstid-eksliibriseomanikud kasutavad ühte kõigi teoste jaoks. Meil puuduvad andmed, kas dr. A. Merend kasutab üht eksliibrist oma eriala ja teist kõigi teiste teoste jaoks, nagu teevad tavaliselt kahe eksliibrise omanikud, või on ta teinud vahe ajaliselt. Kuni teatud ajani või eksliibriste lõppemiseni on ta raamatutesse kleepinud G. Mootse loodud eksliibrise ja sellest edasi uue, J. Kangilaski loodud eksliibrise.

Lõppkokkuvõttes peame märkima, et eesti arstide eksliibriseid on küll vähe, kuid nende motiivid on huvitavad ning kunstiline väljatöötus kõrgetasemeline. Jääb soovida, et eksliibriseomanikkude-arstide pere jõudsasti kasvaks. Selleks peaks praegu olema ka häid eeldusi. Kibedast kutsetööst ülejäänud vähest aega, mis varem kasutati oma isikliku raamatukogu täiendamiseks ja uudiskirjanduse lugemiseks, võib nüüd, kus uudisteoseid ilmub vähe, pühendada oma raamatukogu korraldamisele. Katalogiseerimise ja köitmistööde kõrval peaks korraldustöodes olema tähtsal kohal ka oma raamatute varustamine kunstipärase eksliibrisega, mis kaitseb raamatut kadumamineku eest ja juhatab tal alati teed tagasi koju, kui ta vahest mõne hooletu sõbra kaudu on laiale teele sattunud.

SEDA BROŠÜURI ON TEHTUD
30 NUMMERDATUD ÄRATÕMMET
„EESTI ARSTIST“ NR. 6, 3. VII.1943,
LK. 266—273. SELLE EKSEMPLARI
NUMBER ON:

4